

رابطه‌ی بخوانیم و بنویسیم

بحث‌های زبان‌شناسانه در کتاب‌های بخوانیم و بنویسیم دوره‌ی ابتدایی

اشاره

از میان آموزگاران فعال که با مجله‌ی رشد ابتدایی همکاری قلمی دارند، آقای علیرضا توحیدی، از آران و بیدگل، برای باری دیگر، مقاله‌ای فرستاده است با عنوان «رابطه‌ی هم‌نشینی و جانشینی».

او را پیش از این در گفت‌وگوی اسفند ۱۳۸۷ و به‌عنوان ایجادکننده‌ی وبلاگ رادیومعلم معرفی کرده بودیم. حال اما به لحاظ دقت در کتاب‌های درسی و تغییرات آن‌ها به‌ویژه «بخوانیم و بنویسیم»، وی به مهارت‌های زبان‌آموزی و علم زبان‌شناسی اشاره کرده که در کتاب‌ها گنجانده شده است. ادامه‌ی متن را از مقاله‌ی ارسالی وی پی می‌گیریم.

حدود یک دهه از تغییر کتاب‌های فارسی ابتدایی می‌گذرد. تا پیش از این، کتاب‌های فارسی شامل متن درس، کلمه‌ها و ترکیب‌های تازه، پرسش و نکته‌های دستوری بودند. اما اکنون دانش‌آموز دوره‌ی ابتدایی، در هر پایه، دو کتاب فارسی با نام‌های بخوانیم و بنویسیم دارد. در این کتاب‌ها، در کنار خواندن، به نوشتن هم توجهی خاص شده است و از آموزگاران انتظار می‌رود تا با تقویت شنیدن و سخن گفتن دانش‌آموز، باعث پرورش چهار مهارت اصلی زبان‌آموزی شوند.

به‌نظر می‌رسد، پیشرفت‌هایی که از «علم زبان‌شناسی» در دهه‌های اخیر داشته است، مؤلفان کتاب‌های درسی را قانع کرده است تا با تغییر کتاب‌های درسی، از دریچه‌ای نو زبان‌آموزی نگاه کنند.

اگرچه زبان‌شناسی دانشی گسترده است، اما در این نوشتار، تعریفی از آن بیان می‌شود تا خواننده با مفاهیم واج، حرف، واژه و محورهای هم‌نشینی و جانشینی آشنا شود. سپس مثال‌هایی را از کتاب‌های فارسی دوم ابتدایی بیان می‌کنیم.

رویارویی ما با زبان، امری طبیعی و گسترده است. بنابراین، آن را کمتر قابل مطالعه می‌دانیم. انسان‌ها از کودکی و بدون توجهی خاص، زبان مادری را می‌آموزند. اما این امر، دلیل کم‌اهمیت‌بودن زبان نیست. هر زبان، واژگانی بسیار و دستوری به نسبت اندک دارد. ترکیب واژه‌ها و قواعد دستوری، از نظامی پیچیده و انتزاعی پیروی می‌کند. به همین دلیل، با در اختیار قرار دادن فرهنگ واژگان و دستور زبان، نمی‌توان انتظار داشت فراگیرنده زبانی جدید را بیاموزد، بتواند با آن سخن بگوید،

بخواند و بنویسد.

«زبان‌شناسی»، دانش بررسی زبان به شیوه‌ی علمی است. در این دانش، پدیده‌های زبانی، گردآوری، طبقه‌بندی و فهرست‌نویسی می‌شوند و بعد از نتیجه‌گیری، به محک آزمایش گذاشته می‌شوند تا اگر درست باشد، به عنوان نظریه شناخته شوند.

تعریف برخی از واژه‌های زبان

واج (صدا): به کوچک‌ترین واحد صوتی زبان می‌گوییم که اندام‌های گفتاری توان تولید آن را دارند.

حرف: کوچک‌ترین واحد نوشتاری زبان، حرف نامیده می‌شود.

هجا (بخش): کوچک‌ترین مجموعه‌ی واجی که می‌توان آن را در یک دم زدن ادا کرد، هجا نامیده می‌شود.

مثال: مرد ۱ هجا دارد: مَرَد

۴ واج دارد: م مَر د

۳ حرف دارد: م ر د

مثال دیگر: خواهر

۲ هجا ← خوا هر

۵ واج ← خ ا ه مَر

۵ حرف ← خ ا ه م ر

پرونده

شماره ۸
دوره ۱۲
اردیبهشت ۸۹

۱۸

کودکان ابتدا واژه‌هایی منفرد را بر زبان می‌آورند و بعد جملاتی را که زیاد شنیده‌اند، تکرار می‌کنند.

در مرحله بعد، با بهره از محور جانیشینی، برخی از کلمات را برمی‌دارند و کلماتی دیگر را جای‌گزین می‌کنند:

- ۱ ← بابا آمد
↓
- ۲ ← مامان آمد
↓
- ۳ ← مامان رفت
↓
- ۴ ← بابا رفت
↓
- ۵ ← حالا بابا رفت

در کتاب‌های فارسی دوره‌ی ابتدایی، بدون اشاره به مفاهیم رابطه‌ی هم‌نشینی و جانیشینی، تمرین‌هایی برای آموزش این موضوع آمده است. از کتاب فارسی بنویسیم دوم ابتدایی، نمونه‌هایی آورده می‌شود:

— صفحه ۵، تمرین ۲ (محور هم‌نشینی)
مرتب کنید:

(الف) به گل‌ها سارا نمی‌زند دست
(ب) نامه به دوستم گذشته من نوشتم تابستان در
نکته: تمرینات محور هم‌نشینی از تعداد کلمه‌های کم جمله آغاز می‌شود.

✓ صفحه ۹، تمرین ۳ (محور جانیشینی)

در جاهای خالی، کلمه‌ی مناسب بگذار
(الف) من همه‌ی بچه‌های را دوست دارم.
(ب) اکنون که به دوم آمده‌ام، از تو سپاس گزارم.
(ج) ما باید از خود، چیزهایی بیشتری یاد بگیریم.
در جمله‌ی الف، دانش‌آموز اجازه دارد از بین مجموعه‌ای مانند «کلاس، مدرسه، کوچه، شهر، کشور، دنیا و...» واژه‌ای را انتخاب و در جای خالی بگذارد.

✓ صفحه ۱۷، تمرین ۳ (محور جانیشینی)

من ← کتاب ← می‌خوانم

در جای خالی، می‌توان کلمه‌های متعددی مانند: «داستان، شعر، درس، آواز و...» را قرار داد.

به دلیل اهمیت مفهوم محورهای هم‌نشینی و جانیشینی در زبان‌آموزی در کتاب‌های فارسی بنویسیم و بخوانیم، تمرینات متعددی به این مفاهیم اختصاص یافته است که در این نوشتار به این نمونه‌ها اکتفا کردیم.

منابع

۱. باقری، مه‌ری. **مقدمات زبان‌شناسی**. دانشگاه پیام نور
۲. باطنی، محمدرضا. **مسائل زبان‌شناسی**. انتشارات آگاه
۳. صفوی، کوروش. **درآمدی بر زبان‌شناسی**. بنگاه نشر و ترجمه

رابطه‌ی هم‌نشینی و جانیشینی

کلمات همواره معنای ثابتی ندارند و معنای اصلی آن‌ها در جمله مشخص می‌شود. برای نمونه، به این جمله دقت کنید: «دیروز من از مغازه یک دفتر خریدم.» اگر جای واژه‌ها را عوض کنیم، عبارتی بی‌مفهوم ساخته می‌شود: «یک از مغازه خریدم من دیروز دفتر.» به ارتباط کلمات در کنار یکدیگر، «محور هم‌نشینی» می‌گوییم. در حقیقت، مروری واژه در رشته‌ی سخن باید براساس مفهوم واژه‌ها و رعایت دستور زبان مرتب شود.

رابطه‌ی جانیشینی

به جمله‌ی «من یک قلم دارم» دقت کنید:
از لحاظ دستوری، اجزای این جمله، دارای این نقش‌های دستوری هستند:

- من ← ضمیر
- یک ← عدد
- قلم ← اسم
- دار ← بن فعل
- م ← شناسه‌ی فعل

این تک‌واژه‌ها، علاوه بر ارتباطی که با یکدیگر دارند، هر یک از میان واژه‌هایی با نقش دستوری مشابه انتخاب شده‌اند.

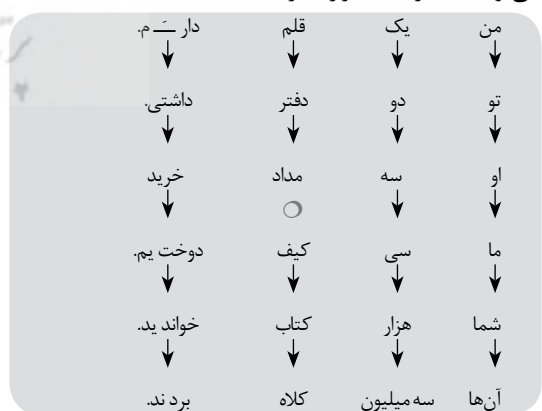
من ← ضمیر است و از بین واژه‌های «من، تو، او، ما، شما، آن‌ها» انتخاب شده است.

یک ← عدد است و از بین واژه‌هایی مثل «صفر، یک، دو، ... سی، ... هزار و...» انتخاب شده است.

قلم ← اسم است و از بین واژه‌هایی مانند «دفتر، مداد، دوچرخه، خانه و...» انتخاب شده است.

دار ← بن فعل است و از بین بن فعل‌هایی مثل «داشت، خورد، دوید و...» انتخاب شده است.

م ← شناسه‌ی فعل است و از بین شناسه‌های فعلی مثل «م، ی، ا، ید، یم، ند» انتخاب شده است. تمامی واژه‌های جای‌گزین می‌توانستند در جمله قرار بگیرند.

به ارتباط اجزای هر جمله با واژه‌هایی که در جمله نیستند، ولی آن کلمه از بین آن‌ها انتخاب شده است، رابطه‌ی جانیشینی می‌گویند. اهمیت این محور را می‌توان از شیوه‌ی زبان‌آموزی کودکان دریافت.